

СУЧАСНИЙ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕФЕКТИВНОГО ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

***Резюме.** У статті представлені результати оцінки стану лісових ресурсів, їхньої біопродуктивності й стійкості, виконання ними ресурсних, захисних, середовищевірних, кліматорегулювальних та інших соціально-екологічних функцій. Реалізація поточних і стратегічних завдань щодо ефективного їх використання дасть змогу наблизити лісистість території Тернопільської області до її оптимального значення, сприятиме захисту земель від водної та вітрової ерозії, забезпечить захист водних об'єктів від розмивання і замулення, створить об'єктивні передумови для формування стійких агролісоландшафтів, значно посилить екологічну роль лісових і лісоаграрних екосистем.*

***The summary.** In the article the presented results of estimation of the state of forest resources, their bioproduktivnosti and firmness, implementation, by them resource, protective, seredovischetvirnikh, klimatoregulyval'nikh and other social-and-ecological functions. Realization of active and perspective jobs in relation to the prospect of their effective use will enable to approach wooded of territory of the Ternopil area to its optimum value, will be instrumental in protecting of earths from water and wind erosions, will provide defence of water objects.*

***Ключові слова.** Лісові ресурси, лісове господарство, агроландшафт, лісовий фонд, раціональне лісовідновлення, ефективність використання, підприємницька діяльність, соціально-екологічна функція.*

Постановка проблеми. Ліси – наймогутніший і найдійовіший фактор боротьби з ерозією ґрунтів, стабілізатор екологічної рівноваги агроландшафтів у цілому [8]. Успішне розв'язання проблеми ефективного використання земельних ресурсів і забезпечення стійкості агроландшафтів значною мірою залежать від стану лісових екосистем, підвищення їхньої біопродуктивності й стійкості, виконання ними ресурсних, захисних, середовищевірних, кліматорегулювальних та інших соціально-екологічних функцій.

У лісовому господарстві, як у будь яких інших галузях народного господарства, що стали на шлях ринкових перетворень, прослідковується високий рівень нестабільності, який пов'язаний із постійною зміною не тільки обсягів, але і напряму розвитку. В таких умовах суб'єкти господарювання повинні постійно адаптуватися до змін, що відбуваються як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищі. Лісовому господарству необхідно орієнтуватися на передові методи господарювання. Використання в розумних пропорціях як екологічних, так і господарських цінностей лісів, забезпечення лісовідтворення, збільшення площі лісів, недопущення зниження запасів деревини – такими мають бути принципи лісогосподарської політики в Україні.

Суперечливий процес трансформації економічних відносин в Україні вимагає поглиблення теоретичних і практичних доробок щодо формування комплексної стратегії інноваційного розвитку лісівництва та розширення діапазону наукового пошуку в цій важливій сфері народного господарства. Це є важливим завданням і визначає актуальність дослідження окреслених вище проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми лісокористування, його соціальну необхідність і економічну доцільність досліджували Бобко А. [3; с. 34], Коваль Я.В., Бондар В.С., Голуб О.А. [1; с. 24-26], удосконаленню лісового законодавства України, відповідальності за шкоду, заподіяну порушенням лісового законодавства. присвячені наукові праці Мельник С.О. [4; с. 90-96], Соловій І.П. [6; с 110-115], Синякевич І.М. [2; с. 12-14].

Однак, враховуючи нинішній еколого-економічний стан лісового господарства, який через ряд причин знаходиться на незадовільному рівні, можна сказати, що назріла гостра необхідність розробки перспективних основ екологічного лісокористування, які б враховували необхідність різнопланового і цільового використання лісів, підвищення їх стійкості та посилення соціальних і еколого-захисних функцій.

Постановка завдання. Метою дослідження є опрацювання теоретичних і методичних основ та обґрунтування ефективного використання і напрямів розвитку лісових ресурсів в Тернопільській області у контексті вимог діючого законодавства та екологічних реалій сьогодення.

Результати дослідження. Одним із найважливіших як у господарському, так і в економічному аспектах є питання раціонального використання лісів. Саме тому передові

методи ведення лісового господарства не перестають бути актуальними. Окрім цього, ліси мають величезне екологічне значення, адже деревина на пні (тобто ще не зрубане дерево) - це особливий товар, який маючи звичайну ринкову вартість, відмічається значно вищою цінністю – екологічною. Лісові ресурси виконують водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні та інші важливі функції. Тому заподіяна лісам шкода через надмірні рубки, може призвести до дуже істотних, непорівнянних із вигодами від продажу деревини негативних наслідків і навіть до екологічної катастрофи [7; с. 72 – 82].

Лісогосподарське виробництво як особлива галузь народного господарства набуло розвитку внаслідок використання природних лісів. Воно становить основу лісового господарства і має свої особливості:

- 1) потреба у великих виробничих площах, які набагато перевищують потреби в площах інших галузей;
- 2) зв'язок процесу праці з біологічними процесами росту і розвитку деревних рослин;
- 3) різноманітність лісової продукції і її корисності;
- 4) ліс у лісогосподарському виробництві є предметом і засобом праці;
- 5) сезонність проведення лісогосподарських робіт;
- 6) лісогосподарське виробництво організовується з урахуванням ґрунтово-кліматичних зон.

Особливостями лісового господарства є: середовищеутворювальна роль лісу як компоненту біосфери, здатність лісу до природного відновлення, велика тривалість виробничого циклу господарства, зональні відмінності лісів, складність і динамічність взаємозв'язків між компонентами лісових екосистем, нерівномірне розміщення лісів на території, комплексне і екологічне використання лісових ресурсів у народному господарстві.

Організація лісового господарства має своїм завданням забезпечувати ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку з урахуванням природних і економічних умов, цільового призначення, лісорослинних умов, породного складу лісів, а також функцій, які вони виконують.

Основними напрямками розвитку лісового господарства є: захисний; захисно-експлуатаційний; експлуатаційно-промисловий; промисловий.

Аналіз внеску лісової галузі а економіку країни показав, що лише 0,2-0,4% від сумарного валового випуску складає вартість продукції та послуг лісового господарства. В загальному експорті продукції частка деревини трохи вища - близько 1,5%, що звичайно також не є визначальною величиною. Отож, із погляду розвитку економіки, не має великого значення рубаємо ми ліс чи не рубаємо, експортуємо деревину чи не експортуємо. Напевно тому при розробці економічної стратегії держави мало уваги зверталось на принципи лісогосподарської політики як в Україні в цілому, так і в Тернопільській області зокрема.

Враховуючи це, за останні роки (2008-2010 рр.) лісовим ресурсам Тернопільської області приділяється значна увага як зі сторони Державного комітету лісового господарства України, так і від наукових установ, зокрема від Національної академії наук, Українського науково-дослідного інституту гірського лісівництва (УкрНДГірліс), ВО «Укрдержліспроект» (Львівська експедиція), ВО «Західлісозахист», Національного лісотехнічного університету, Академії лісівничих наук тощо.

Це ще раз підтверджує, що передові методи ведення лісогосподарства на Тернопіллі необхідні для посилення їх захисної ефективності та природно-охоронної цінності, адже лісистість області становить 13,8%.

Лісові ресурси Тернопільської області розподіляються між такими основними лісокористувачами: підприємства Держкомлісгоспу України, державні лісогосподарські підприємства – 75,3 %, підприємства Міністерства аграрної політики – 16,9%, ліси Міністерства транспорту – 2,2 %, інші лісокористувачі – 5,6 %.

У підпорядкуванні Тернопільського обласного управління лісового господарства знаходиться вісім лісогосподарських підприємств, а саме: ДП „Бережанське лісомисливське господарство”, ДП „Бучацький лісгосп”; ДП „Кременецький лісгосп”; ДП „Тернопільський лісгосп”; ДП „Чортківський лісгосп”; природний заповідник “Медобори”; ДП "Шумське" мисливське господарство"; ДП „Тернопільське”.

Лісові ресурси Тернопільського обласного управління характеризується наступними показниками: загальна площа – 156,5 тис.га, в тому числі вкриті лісовою рослинністю землі – 142,9 тис.га, з них стиглі і перестійні – 14,6 тис.га; загальний запас деревини – 28, 6 млн.кбм; середній приріст на 1 га вкритої лісом площі – 3,52 кбм.

За лісогосподарським значенням ліси державного лісового фонду розділені на дві групи: **I група**, лісові ресурси якої виконують переважно природоохоронні функції, займають територію 69,6 тис. га (45 %), у тому числі ліси зелених зон – 31 тис. га, в цих лісах проводять доглядові і санітарні рубки, лісокористування дозволене лише в перестійних деревостанах, які втрачають корисні властивості; **II група**, лісові ресурси якої, поряд з екологічним, мають експлуатаційне значення, займають 86.8 тис.га (55 %), рубки головного користування проводять тут в обсягах, що не перевищують середнього приросту насаджень, в межах розрахункової лісосіки [9].

Визначальною особливістю лісового господарства області є те що для вирощування високопродуктивних, стійких лісових насаджень потрібно здійснювати лісогосподарські заходи, в першу чергу доглядові рубки як в лісових молодняках так і в лісах у старшому віці.

На початок 2009 року у межах лісового фонду Тернопільського обласного управління лісового та мисливського господарства налічувалося 16 заповідних об'єктів загальнодержавного значення площею 20039,2 га та 256 об'єктів місцевого значення площею 20501,8 га. що становить 25,9 % земель лісового фонду області. Цей показник вищий від середнього по Україні.

У 2008 році у лісах державних лісогосподарських підприємств вирубки проведено на площі 7294 га. Водночас із залісненням вирубок щорічно додатково створюються нові лісові насадження на прийнятих під заліснення землях. Таким чином лісовідновлення і лісорозведення проведено на площі понад 1700 га, засаджено нових лісів – 852 га. У результаті на Тернопільщині лісовідновлення більше, аніж удвічі, перевищує обсяги вирубок лісів.

Під час огляду науково-дослідних об'єктів у бучинах Бережанського лісництва було озвучено основні результати проведених досліджень щодо структури деревостану, природного відновлення тощо. Науковці УкрНДІґрліс, Національного лісотехнічного університету оцінювали проведення різних систем рубок в бучинах, обговорювали впровадження нових методів господарювання. Експеримент підтвердив високу ефективність поступових рубок – у деякій мірі кількість підросту досягла 75 тис. шт./га. При суцільних вузьколісосічних рубках створюються смуги для формування близьких до природних умов заліснень цих ділянок за рахунок плодоношення навколишніх узлісь. Позитивним тут є мінімальне пошкодження екосистеми, оскільки вирубка деревостану проводиться за один прийом.

На основі досліджень науковці сформулювали пропозиції до нормативних документів, які планують передати на затвердження в Держкомлісгосп. Ідеться, зокрема, про збереження життєздатного підросту і молодняку господарсько-цінних порід, заборону на дозвіл вирубування й пошкодження цінних і рідкісних видів дерев та чагарників задля природного поновлення та збереження біорізноманіття.

Виходячи з вимог діючого законодавства та екологічних реалій сьогодення, визначені основні пріоритети сталого розвитку лісового господарства Тернопільської області, які знайшли своє відображення в Програмі розвитку лісового господарства області на період до 2015 року. До них відносяться:

- збільшення лісистості території і поступове її наближення до науково обґрунтованого оптимального рівня у 20 відсотків;
- нарощування природоохоронного потенціалу лісів та збереження біологічного різноманіття лісових екосистем;
- підвищення стійкості лісових екосистем до негативних факторів навколишнього середовища – зміни клімату, зростаючого антропогенного навантаження, лісових пожеж, шкідників лісу та хвороб;
- розширення робіт із захисного лісорозведення та агролісомеліорації.

Для виконання названих напрямків здійснюються на території області такі групи заходів:

- збереження цілісності лісових масивів, як середовищ існування рідкісних і цінних видів рослин і тварин. Збереження важливих для природного розвитку елементів лісової екосистеми при проведенні господарських заходів;
- здійснення лісівничих заходів спрямованих на відтворення корінних лісових та рослинних угруповань;
- максимальне використання технологій, що сприяють збереженню і відновленню біологічного різноманіття при здійсненні лісівничих заходів - це за структурою відтворення корінних екосистем, проведення рубки в зимовий період, залишення на лісосіках насінневих дерев цінних порід, створення змішаних за структурою і складом деревостанів, введення під намет лісу цінних видів чагарникових і деревних порід тощо.

Неефективна організація ведення лісового господарства, поєднання функцій державного управління і контролю у сфері використання, охорони, захисту лісового фонду і відтворення лісів із підприємницькою діяльністю призводить до неефективного господарювання, зростання витрат, відсутності інвестицій та, зрештою, до втрати перспектив розвитку не лише лісового господарства, а й деревообробної, меблевої та целюлозно-паперової галузей промисловості, які стають заручниками непрозорого менеджменту лісового господарства.

Лісове господарство для держави, як власника лісових ресурсів, є збитковим. Видатки державного бюджету на ведення лісового господарства значно перевищують надходження від плати за спеціальне використання лісових ресурсів. Незаперечний той факт, що за використання державної власності, якою, по суті, є лісові ресурси, власникові, тобто державі, необхідно платити. І це стосується не лише лісових ресурсів. Так, підприємства, які видобувають корисні копалини, сплачують плату за користування надрами. Підприємства, що здійснюють видобуток природного газу та нафти, вносять до бюджету ще й рентну плату за природний газ та нафту.

Наявний механізм сплати такс (плата за дерево на пні, яке підлягає зрубанню) стимулює постійних лісокористувачів до здійснення надмірних рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства. Адже такса сплачується лише при заготівлі деревини в порядку рубок головного користування, за деревину, заготовлену в порядку рубок догляду, плата не береться.

Поєднання в особі державних лісогосподарських підприємств несумісних функцій продавця деревини на пні, покупця деревини на пні та контролера правильності обчислення збору призводить до господарювання за формулою: сам вирощую, сам оцінюю, сам визначаю плату, сам у себе купую, сам рубаю, сам себе контролюю. Це свідчить, що механізми господарювання в лісах абсолютно не відповідають ринковим засадам розвитку національної економіки. Плата, яку отримує українська держава від продажу деревини на пні, набагато нижча за ту, яку отримують власники лісів в інших країнах світу.

Ситуація в лісовому господарстві не гірша й не краща, ніж в інших галузях економіки країни. Тут, як і будь-де, є свої позитиви й негативи. Понад те, часті та плідні зустрічі з фахівцями й науковцями засвідчили, що біля керма галузі стоять достойні люди, а лісівнича наука динамічно розвивається.

Проблема полягає в тому, що лісове господарство і сьогодні існує в рамках старої соціалістичної системи господарювання, яка найбільш потворно вмонтувалась у ринкове оточення. В лісовому господарстві складається ряд особливостей, які роблять цю галузь дуже привабливою для зловживань та порушень. Неefективна, непрозора організація лісових відносин не сприяє ані підвищенню продуктивності лісів, ані динамічному розвитку галузі.

Тому важливим завданням є вдосконалення системи державного управління і контролю в галузі лісового господарства. Вкрай потрібно внести зміни до чинного Лісового кодексу, який уже не відображає сучасних суспільно-економічних відносин. Вимагає подальшого вдосконалення національна лісова політика, сформована на засадах збалансованості лісівничих, економічних, екологічних та соціальних аспектів, спрямованих на досягнення сталого розвитку лісового господарства.

Питання про вдосконалення ведення лісового господарства України неодноразово розглядав профільний Комітет Верховної Ради України і зазначив, що ліси України перебувають у користуванні більш ніж 50 органів управління і це є однією з причин

неефективного ведення лісового господарства. Численне дублювання функцій розмиває межі відповідальності між різними державними інститутами та знижує рівень керованості лісовим фондом.

Обнадійливим є те, що розпочата реформа лісових відносин, створення інспекції лісів у складі Мінекоресурсів України дозволять значно розширити можливості здійснення державного контролю в галузі охорони, використання та відтворення лісових ресурсів України, а також посилити дієвість комплексного державного управління у цій галузі, забезпечити максимальне задоволення довготривалих інтересів держави щодо лісів майбутнього.

Використання в розумних пропорціях як екологічних, так і господарських цінностей лісів, забезпечення лісовідтворення, збільшення площі лісів, недопущення зниження запасів деревини - такими мають бути принципи лісогосподарської політики в Україні [5; С. 185-189].

Реалізація поточних і перспективних завдань щодо лісорозведення й лісовідновлення дасть змогу наблизити лісистість території України до її оптимального значення, сприятиме захисту земель від водної та вітрової ерозії, забезпечить захист водних об'єктів від розмивання і замулення, створить об'єктивні передумови для формування стійких агролісоландшафтів, значно посилить соціально-екологічну роль лісових і лісоаграрних екосистем.

Висновки з даного дослідження. Комплексне та екологічне використання лісових ресурсів потребує диференційованого підходу до розробки заходів раціонального їх використання, відновлення і охорони. Основними серед яких є:

- якісне і своєчасне лісовідновлення;
- належний догляд за лісонасадженнями (включаючи раціональне обмежене вирубування);
- створення полезахисних та лісоохоронних лісосмуг, рекреаційних і заповідних лісопаркових зон та масивів;
- раціональне використання і збереження ягідних, кормових, технічних і лікарських рослин;
- запобігання лісовим пожежам;
- економне і господарське використання деревинної сировини;
- впровадження безвідходних технологій виробництва в лісозаготівельній та деревообробній промисловості, підвищення рівня інтенсивності лісогосподарського виробництва;
- підвищення рівня екологічної освіти та виховання свідомого ставлення населення до лісу.

З метою мінімалізації негативного впливу лісозаготівель на довкілля та створення передумов реального застосування сучасних природоохоронних технологій і обладнання необхідно розробити принципи, методи та критерії оцінки впливу лісозаготівель, а також передбачити на державному рівні створення системи пільг для підприємств, які використовують природоохоронні технології і системи машин, та підприємств - виробників такої техніки.

Стаття 3 Лісового кодексу України підкреслює, що ліси України за своїм призначенням і місцерозташуванням виконують переважно екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні) функції. Тому основним напрямом здійснення цих задекларованих принципів мала б стати заборона суцільних рубок припинення, як це зроблено в багатьох державах Європи. Необхідно зробити рішучі кроки до переходу на системи вибіркового рубок. Це технічно складна і тривала процедура, адже потрібно формувати різновікові багатоярусні деревостани. Як свідчать наукові дослідження, тільки таким чином можна забезпечити стійкість лісових масивів та виконання ними захисних функцій.

Використана література

1. Коваль Я.В. Проблеми збалансованого лісокористування в системі сталого розвитку / Я.В. Коваль, В.С. Бондар, О.А. Голуб. – К.: Наук. світ, 2005. – 224 с.
2. Синякевич І.М. Лісова політика: теорія і практика: Монографія / І.М. Синякевич, І.П. Соловій, О.В. Врублевська. – Львів: ЛА «Піраміда», 2008. – 612 с.
3. Бобко А. Лісокористування: соціальна необхідність і економічна доцільність / А. Бобко // Економіка України. - 2001. - № 3. - С. 3-7.

4. Мельник С.О. Теоретичні засади формування лісової політики України / С.О. Мельник // Менеджмент природних ресурсів, екологічна і лісова політика: Наук. вісн. – Л.: УкрДЛТУ. – 2003. – Вип. 14.2. – С. 90-96.
5. Польовський А.М. Застосування моделей загальної рівноваги для аналізу лісової політики / А.М. Польовський // Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища: Наук. вісн. – 2005. – Вип. 15.7– Л.: НЛТУ України. – С. 185-189.
6. Соловій І.П. Трансформація парадигми лісової політики як відповідь на глобальні еколого-економічні виклики суспільного розвитку / І.П. Соловій // Зб. наук.праць Лісівничої академії наук України. – 2007. Вип. 5. – С. 110-115.
7. Сиякевич І.М. Лісове господарство України в ХХІ ст.: сценарії розвитку. / І.М. Сиякевич, І.П. Соловій, А. Дейнека // Економіка України. – 2007. – № 9. – С. 72–82.
8. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року // Відомості Верховної Ради. – 1994. - N 17. – 99 с.
9. Порядок поділу лісів на групи, віднесення їх до категорії захищеності та виділення особливо захисних земельних ділянок лісового фонду, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. № 557.